

FÜR LAJOS

Kisebbségi tudományművelés Erdélyben

Az erdélyi magyar tudományművelés intézményességi foka igen alacsony, az elmúlt évtizedeket nézve inkább hanyatlásról, semmint növekedésről adhat számot a tárgyilagos vizsgálódás. Ezzel szemben eredmények dolgában összehasonlíthatatlanul magasabb szinten áll az ottani tudományosság a magyar kisebbségek bármelyikénél. Egyik-másik szakterület teljesítménye egyenesen az anyaországéval vetekszik. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, föloldása a romániai magyarság sajátos körülményeiben kereshető.

Ha a nemzetiségtudományi kutatások és a kisebbségszám között nem is mutatható ki közvetlen kapcsolat, valamilyen laza korreláció közöttük mégiscsak létezik. Ezért az eredmények számbavételénél mérlegelnünk kell, hogy Romániában él a Duna-völgyi kisebbségi magyarság fele, s számarányuk az államalkotó többséghez mérten is itt a legmagasabb. A „tömegelő” azonban egymagában nem lehetne elégséges, ha nem társulnának ahhoz más szerencsés történelmi adottságok. Közismert, hogy az erdélyi fejedelemség lehanyatlása után is tovább élt a terület közigazgatási különállása, így a társadalmi struktúra eltérő vonásai nyomán egyfajta „erdélyi szellemiség”, sajátos kultúra, önálló hagyományú tudományosság keletkezett. Azt mondhatnánk, hogy az erdélyit mintegy a magyar tudománytörténet párhuzamos oldalágának is tekinthetjük. Bocskai történetírójától, Szamosközy Istvántól és Apáczai Csere Jánostól hosszan sorolhatnánk a kivételes teljesítményeket, amíg Jakó Zsigmondig és Szabó T. Attiláig eljutnánk. Ahogyan az egyetemes magyar szellemi élet elképzelhetetlen lenne nélkülük, a hagyományok éltető folyamatossága nélkül ugyanúgy gyengébb, erőtlenebb lenne a mai romániai magyarság szellemi élete, tudományossága is. A megnagyobbított Erdély elszakítása után tehát volt mire építeni a kisebbségbe került magyarságnak, szinte csak folytatni kellett a kiegyezés után önállóságát tekintve ugyan kissé elvékonyuló, de soha meg nem szakadó történelmi hagyományokat.

Mindezekből adódhat, hogy az erdélyi kisebbség tudományosságát igen erős intézményes (és értelmiségi) alapok táplálták. Már 1922-ben több mint 300 magyar hallgatója volt a kolozsvári egyetemnek, s számuk egy évtizeddel később ezer fölé emelkedett (bár az évtized végén, 1939-ben a hallgatói létszám megint 500 főre esett). Számuk Észak-Erdély visszatérte után, érthetően, közel ötszörös lett: a kolozsvári egyetemet évenként 2500–2700 magyar hallgató látogatta 1914–1944 között. Az 1945-ös átmeneti visszaesés után a számuk 1946-ban ismét 2200 fölé ért.¹ Románia összes egyetemeit tekintve ez a szám azóta többszörösre emelkedett: közel tízezerre tehető a nemzetiségi, ezen belül hétezer a felsőfokú intézményekben

tanuló magyar anyanyelvű hallgatók létszáma (jóllehet, az országos növekedés több mint hétszeres, a magyaroké viszont csak alig három-négyszeres).²

Ezt az értelmiséget is érték persze csapások, veszteségek. Először mindjárt a kisebbségi sors legkezdetén. A trianoni határmegvonásokat megelőző és követő zűrzavaros hónapokban tíz- és százezrek menekültek el a szélvédettebbnek tűnő és megmaradni látszó országrészekre. Illyés Gyula írja a szemtanú hitelességével: 1919. „december táján áradtak a vonatok, a hegyről hömpölygő vizek gyorsaságával: a hatalmas meder néhány nap alatt színültre telt. A román és csehszlovák seregek megszállta területekről rengeteg magyar elmenekült már közvetlenül a fegyverszünet megkötése után”. A menekülők száma később példátlan mértékben emelkedett. „Semmiképpen sem elfogult összegezés szerint – írja tovább Illyés – 600 ezer lehetett azoknak a földönfutóknak a száma, akik otthonukból az újonnan megvont határokon innenre kényszerültek... Több mint félmillió földönfutó Európa közepén, Harlem feketéinél megszegyenítőbb kivettségben. Ilyen arányú ’népátültetést’ az újkori történelem a keresztény civilizációban csak egyszer ismert, az örmenyekét.”³ Fontos tudnunk azt is, hogy a hontalanok jó része éppen az értelmiség soraiból került ki.

Hasonlóan nagy tömegben áramlottak vissza, menekültek el, főként a szellemi foglalkozásúak, az újabb – 1944/45-ös – felségváltás idején. Jelentős erőket állítottak félre, ill. kapcsoltak ki végérvényesen az 1947/48-as fordulat s a rákövetkező dogmatikus évek túlkapásai. Csak a Magyarországra átjött kiváló tudósokból is külön lista állítható össze (*Soó Rezső, László Gyula, Gunda Béla, Entz Géza, Felvinczi Takáts Zoltán* etc.). A veszteségek annak ellenére érzékenyen érintették az erdélyi magyarságot, hogy éppen a szóban forgó évek alatt jelentős számú népi értelmiség képződött a munkásság és parasztság soraiból. Az újabb, csapás most már ennek az új értelmiségnek a legjavát sújtotta. Az 1956-os magyar tragédiát követő években koholt vádak alapján sok fiatal tehetséget fosztottak meg a munka lehetőségétől, s többek kerültek börtönbe. A különböző megrázkódtatások persze nem múltak el nyomtalanul. Ám hogy azok mégsem tudták tartósan visszavetni az erdélyi magyarság szellemi életét, annak is tulajdonítható, hogy az értelmiséget – szemben a szlovákiaival – soha nem sikerült teljesen lefejezni. Ennélfogva mindig volt miből magát megújítani, újratermelni.

A tudományművelés kezdetei Erdélyben, egyezően az ország többi részével, a XVI–XVII. századra tehetők. A reformáció kibontakozásával és az önálló fejedelemség megszületésével az udvar, egy-egy főúri várkastély, az iskolák, a peregrinációk, nyomdák és a parókiák táján-nyomán teszi meg első lépéseit a tudományosság. A fejedelmi udvar kiesése csak átmeneti hanyatlást idézett elő. Az iskolák XVIII. századi megerősödése, a könyvtárak fejlődése s egy-egy nemesi udvarház bekapcsolódása révén jelentős gyarapodásról adhattak számot az elmúlt évek során fellendülő erdélyi művelődéstörténeti kutatások. (Elsősorban *Benkő Samu* munkái.) A XIX. századi haladás s a nemzeti ébredés újabb lökést adott a tudományosság-
nak; az Erdélyi Múzeum fontos ösztönzője és támogatója lett a társadalomtudományi kutatásoknak. A nagy múltú iskolák (kolozsvári, vásárhelyi, nagyenyedi stb.) mellett újabbak létesültek, vonzásukban és a kiépülő múzeumok körül tudományt művelő-pártoló társaságok szerveződtek. Nem véletlenül állították fel 1872-ben a történelmi Magyarország második tudományegyetemét éppen Kolozsváron. A jogi, bölcsészeti, orvosi és természettudományi karok tanszékein a tudományművelés igen korszerű bázisai létesültek Erdélyben.

Ahogy a dualizmus kori intézmények és szervezetek közreműködtek a magyarosítási politikában is, a trianoni béke után ugyanúgy használták fel azokat a

románosítási törekvésekhez. Ahogyan a századforduló évtizedeiben a románságnak, 1920 után a magyarságnak kellett szembenéznie a korábitól semmiben sem különböző diszkriminációs intézkedésekkel. Nem csoda, ha az erdélyi magyar tudományosság 1920 után történetének mélypontjára süllyedt.

Az előbb talpra álló irodalom s a körülötte szerveződő szellemi mozgások hatására csak a 20-as évek végétől kezdődött némi fellendülés. Az erők java része persze ekkor még a feladatok kijelölésére koncentrált elsősorban. Sajátos módon a történettudomány felől hangozott el az első figyelemfölkeltő indítvány. A magyarországi Bartha Miklós Társaság elnöke, *Asztalos Miklós* 1929-ben publikált írása a kisebbségi történettudomány teendőit körvonalazva, elsőként vetette fel az erdélyi Kisebbségi Intézet felállításának gondolatát, s beszélt az intézet megszervezésével és felépítésével kapcsolatos elképzeléseiről. Az intézetnek Asztalos elgondolása szerint két kiemelten fontos tudományágat kellene művelnie: a történelmet és a szociológiát.⁴

Témánk szempontjából igen fontos volt a most említett folyóirat, a Magyar Kisebbség megindítása. Szerkesztője, *Jakabffy Elemér* a korabeli magyar mozgalmak haladó szárnyán tevékenykedett, folyóirata pedig 21 éven át Közép-Kelet-Európa egyik igen rangos, széles látókörű, tárgyilagos hangvételű kisebbségi orgánuma volt.

Jelentős fejleménynek mondható az Erdélyi Fiatalok mozgalma s a Hitel című folyóirat megindulása. 1930 novemberében jött létre Kolozsváron az Erdélyi Fiatalok faluszemináriuma. Tagjai feladatuknak az erdélyi magyarság, ezen belül is a falusi népesség helyzetének szociológiai-szociográfiai feltárását tartották. A tömörülés létrejöttében a gazdasági világválság által kielezett társadalmi feszültségen kívül jelentős szerepe volt a bukaresti *Dimitrie Gusti* professzor nagy hatású működésének, a csehszlovákiai Sarló, legfőképpen pedig a magyarországi Bartha Miklós Társaság hasonló jellegű törekvéseinek. A felfokozott társadalomtudományi érdeklődés azzal járt, hogy „fiatal ideológusaink – írták közel egyidejűleg – csaknem kivétel nélkül elfordultak az irodalomtól, és lázas buzgalommal fogtak neki a magyar társadalom tudományos vizsgálatának”.⁵

Az 1930–31-ben megindult kutatásoknak azonban még meglehetősen kevés a tudományos hozadéka. A Falu-füzetek többnyire a feladatokról, s nem a kutatásban elért eredményekről adhattak számot. A főként Kolozsborsán végzett vizsgálatok tudományos elemzését, összefoglalását *Mikó Imre* végezte el.⁶ A munka időálló értékét korszerű társadalomszemléletének és alaposágának köszönheti.⁷

A fiatalok tábora azonban egy-két év múltán irányzatokra hasadt, fölbomlott, mondhatni: szétesett. A sikertelenség egyik oka az volt, hogy nem tudtak „szilárd szervezeti-intézményi kereteket létrehozni” – írja *Gáll Ernő*. Azután: a faluszemináriumokon részt vevő hallgatók lelkesedése „szalmalángnak bizonyult... Alig akadt kompetens szakember... Hiányzott a megfelelő tudományos előkészítés és irányítás, a tervszerűség... Persze egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy míg a bukaresti iskola (a Gusti-féle – F. L.) munkatársai jelentős pénzügyi alapokkal rendelkeztek, és a hatóságok támogatását is élvezték, mindebből a kisebbségi falukutatóknak semmi sem jutott”.⁸ Nem ok nélkül hangoztatta az erdélyi magyar értelmiség legjavát és minden árnyalatát tömörítő vásárhelyi találkozó: fontos feladat „a néprajz- és társadalomkutatás megalapozása és intézményessé tétele”.⁹

Az intézményes keretek, anyagi feltételek hiánya, a hatóságok nagyfokú gyanakvása sem tudta megállítani az önismereti diszciplinák lassú fejlődését. A folyóiratok (Korunk, Hitel, Erdélyi Helikon, Magyar Kisebbség. Pásztortűz) is kínáltak

kisebb-nagyobb közlésteret, és kimondottan ilyen célzattal indult valamivel korábban az Erdélyi irodalmi szemle, majd az Erdélyi tudományos füzetek sorozat. Kiemelkedő értékek főként a tudományos¹⁰ és az irodalmi jellegű¹¹ szociográfia terén születtek.

A magyarság tudományos tevékenységében döntő fordulatot, érthetően, Észak-Erdély visszakerülése hozott. Lényegesen megnőtt a tudományművelés alanyi és tárgyi föltétele a kolozsvári egyetemen, ugyanakkor 1940 őszén létrehozták az Erdélyi Tudományos Intézetet. Keretei között főként nyelvészeti, történelmi, néprajzi és szociológiai kutatások szerveződtek. Róluk más összefüggésben beszéltünk már.

A négy-öt éves feltöltődés s az egyidejűleg zajló népi erők tömeges beáramlása – 1945-ig főként a felekezeti, majd ettől kezdve az állami-népi – iskolákba, egyetemekre, a háborús fordulat nyomán keletkezett és említett hiányokat gyorsan pótolta. Tudjuk, hogy a háború befejeződése után helyén maradt magyar kisebbségnek másutt „dermesztő heteket” és a „hontalanság éveit” kellett átvészelnie. Ezzel szemben Erdélyben a kezdeteknél megállított borzalmas atrocitások után igen gyorsan valóságos társadalmi-szellemi erjedés indult meg. A Kolozsváron tovább működő Erdélyi Tudományos Intézet-részleg – írja *Imreh István* – „a történelmi, szociográfiai és néprajzi kutatást helyezte előtérbe... Jordáky Lajos társadalomtudományi intézeti munkaközösség egybeforrasztásán munkálkodott, Venczel József a monografikus kutatás és a statisztikai felvételezés módszerét oktatta”. Egyetemen és kollégiumokban új lendülettel láttak munkához.¹²

Az 1940-es évek végétől azonban Romániában is gyökeresen átalakult a tudományos tevékenység struktúrája és intézményrendszere. A hagyományos műhelyek: egyetemek és közgyűjtemények mellett ekkor épült ki a tudományok valamennyi szakágát átfogó akadémiai intézetek (osztályok, csoportok, fiókok) rendszere. Az így létrejött alapstruktúra azóta sem változott, a többszöri átszervezés csupán a belső szerkezeten módosított. Ettől kezdve a tudományművelés igazi otthona a kimondottan kutatásprofilú intézményhálózat lett. A sokrétű és átfogó rendszerben azonban a nemzetiségstudományok művelésére mindmáig egyetlen intézmény sem létesült. Tudomásunk szerint csupán a bukaresti történettudományi és pedagógiai intézetek keretében hoztak létre nemzetiségi csoportot, ahol néhány magyar és német anyanyelvű kutató nemzetiség-történelmi és pedagógiai kutatásokat végezhet.

Mindez nem azt jelenti, hogy magyar kutatók csak itt találhatóak, sem azt, hogy a romániai magyarságnak csupán az oktatásügyét és történelmét vizsgálják tudományos módszerekkel. Számszerű kimutatással ugyan nem rendelkezünk, de tudjuk, hogy az erdélyi és az ország fővárosában működő kutatóintézeteknek szinte mindegyikében (s szórványosan másutt is) alkalmaznak magyarokat Valószínű, hogy a kutatók számaránya nem egyezik az etnikumával, kevesebb, mint amennyinek lennie kellene. Súlyosabb azonban, hogy a kutatók munkaköri feladata nem (vagy nemcsak) a nemzetiség-magyarság sajátos helyzetének vizsgálata; kutatniuk az ország vagy a régió általános viszonyait kell – az adott szaktudomány területén. Tudjuk, hogy a természettudományok közül legfeljebb az orvos-, földrajz- és agrártudomány foglalkozhatna a nemzetiség helyzetének egyik-másik aspektusával, az ún. embertudományoknak azonban nincsen egyetlen oldal- vagy mellékága sem, amelyik ne állíthatná kutatása középpontjába az etnikum múlt- és jelenbeli állapotát. A valóság ezzel szemben az, hogy az említett két szaktudományon kívül még az irodalom- és nyelvtudomány s a filozófia-esztétika és a néprajz területén mutathat fel az erdélyi magyar tudományosság eredményeket. Viszont a nemzetiség tényleges állapotát, mondhatni: sorskérdéseit ma már csak a szociológia, a demográfia,

statisztika, politológia, közgazdaság- és jogtudomány bevonásával, elemző módszerrel együttesen lehetne igazán felderíteni.

A nemzetiségek országos plénúmán nem a magyar anyanyelvű tudományos dolgozók kutatómunkájának irányváltoztatását („nemzetiségübbé” tételét), csupán elért tudományos eredményeik magyar nyelvű publikálását sürgette volna – persze jogosan – *Demény Lajos* történész. „Az akadémiai vagy minisztériumi intézetekben – mondotta – nagy tekintélyű magyar nemzetiségű történészek, irodalomtörténészek, nyelvészek, közgazdászok, filozófusok, matematikusok, fizikusok stb. is dolgoznak, akik értékes műveket alkotnak, e művek anyanyelvű közlése nem áll a jelenlegi követelmények szintjén. Indítványozzuk – folytatta –, vizsgáljuk meg annak lehetőségét, hogy az Akadémiai Könyvkiadó keretében is létesítsenek nemzetiségi szerkesztőséget, miként az más központi kiadóknál is létezik, hogy jobban felszínre hozzuk és hasznosítsuk a nemzetiségek soraiból kikerülő kutatók tudományos alkotó munkáját.”¹³ Az indítvány azonban mindmáig javaslat maradt.

Vajon mi az oka, hogy Romániában csak az említett primer nemzetiségtudományi diszciplínák művelése terén sikerült eredményeket elérni? A bajok egyik fő forrása – itt is, akárcsak másutt – általános természetű: az értelmiség gyökeres át-retegződése. A civilizációs haladással párhuzamosan mind nagyobb hányadukat alkotják a műszakiak. Az értelmiség új rétege, érthető okokból, „eltávolodott a hagyományos klasszikus-humán kultúrától, s ezért nagyon nehezen vagy egyáltalán nem tudja megfogalmazni a saját önidentitását”. Népközössége, talán éppen ezért, a nemzetközileg egyébként elismert legjaváról sem tud jóformán semmit, „egyszerűen nem részei a magyar nemzetiségi kultúrának. Munkájuk, amit csinálnak – folytatja *Aradi József* –, nem integrálódik közvetlenül az identitást kifejező kultúrába”, eredményeik nem válhatnak jelképpé, nem tudnak kohéziós funkciót betölteni.¹⁴

Kiszakadásukat és eltávolodásukat csak növelik a sajátos „kisebbségi” körülmények. Az elidegenülés azzal kezdődik, hogy ez az értelmiség már a szakmáját sem anyanyelvén tanulja, s ott folytatódik, hogy a megszerzett tudást csak az elsajátítási nyelven tudja hasznosítani; a tudományos pályákon szinte kizárólag a többségiek nyelvén érvényesülhet. Az 1945. után született természettudományos felkészültségű nemzedékről írta *Cseke Péter*: kortársait figyelve arra kellett rádöbbenie, hogy indulásukban nem a saját – bölcsészeti – pályakezdése a tipikus, „hanem pl. biológus barátaimé. És persze mindazoké, akik az egyetemi évek alatt nem voltak abban a *kivételes* (kiemelve itt) helyzetben, hogy anyanyelvükön szerezhettek volna szakismereteket”. Ez a hátrányos helyzet, „illetve az a tény, hogy nem organikusan fejlett kultúrának vagyunk a munkásai – önmagában még nem ad felmentést az alól, hogy ki-ki a maga helyén korszerűen... dolgozzék, még akkor is, ha a választott célért folyó küzdelem naponként tudunkra adja: előbb-utóbb el lehet végezni ugyan mindent, (...) csak éppen istentelenül nehéz”.¹⁵

Az anyanyelvű kultúrától való eltávolodásuk a könyvkiadás területén is érezhető kedvezőtlen hatását. A Kriterion Kiadó vezetője állapította meg: a közönség tudományos és ismeretterjesztő könyv-igényét azért nem tudja a kiadó kielégíteni, mert „kevés olyan szakírónk van, aki a sürgetett munkát jól, korszerűen, a magyar szaknyelv mai színvonalán meg tudja írni. És ami még meggondolkoztatóbb, alig akad közöttük fiatal, vagyis harminc-negyven éves szakember” – mondotta *Domokos Géza*.¹⁶ Egy új szerzőpáros (*Brassay Sámuel–Fränkel Elek*) agrártudományi könyvét nagy örömmel méltatta nemrég *Nagy Miklós*. A Ceres Kiadó ugyanis 1980-ra tizenegy magyar nyelvű agrárcímet ígért az olvasóknak (amiből három tartalék), ezekből azonban négy fordítás, a megmaradó hétből pedig „jóakarattal is

legfeljebb hármat lehet szakkönyvnek minősíteni”, s mindössze kettőt írt agrár szakember. „A képlet világosabb lesz, ha azt mondjuk: nincsen, aki kéziratokkal ostromolja a kiadót.”¹⁷

A korlátozott mértékű tudományművelés másik okát a művelődés általános intézményrendszerében kereshetjük. A primernek mondott nemzetiségstudományok (irodalom, történelem, néprajz etc.) ugyanis az államilag magasan dotált kutató-intézeteken kívül nem kutatásprofilú intézményeknél is művelhetők. A másodvonalbeli, de még szervezett tudományos kutatások organikus kultúrákban a felsőoktatási intézmények tanszékein folynak. A kisebbségi szellemi élet gondjainak egy része azonban éppen ezzel kapcsolatos: a közel kétmilliós magyarságnak nincs egyetlen önálló felsőoktatási intézménye. Azok, amik a 40-es évek végén kiépülő főiskolákból és egyetemekből mára megmaradtak, kivétel nélkül betagozódtak valamelyik román intézménybe. A tagozatokon azután a magyar nyelvű oktatás visszaszorulásával párhuzamosan visszafejlesztették vagy éppen megszüntették a magyar anyanyelvű tanszékeket, csökkentették vagy befagyasztották a magyar anyanyelvű tanszemélyzet létszámát. Jellemző, hogy amíg az 50-es évek elején a különálló kolozsvári Bolyai és Babes Egyetemeken nagyjából azonos lélekszámú magyar és román tanszemélyzet dolgozott, az időközben összevont egyetem oktatóinak az 1976/77-es tanévben már csak egynegyede: 900-ból mindössze 210 volt a magyar. Nagyobb hányaduk azonban román többségű tanszékeken, mintegy „szórványokban” működik, előadásaik nagyobb részét is román nyelven tartják. Mindebből kényszerűen következik, hogy a kimondottan hungarológiai szakágazatokon (irodalom, nyelvészet, történelem és részint a néprajz) kívül eső tudományokat a fogyó számú magyar oktatók többnyire már nem anyanyelvükön és nem anyanyelvi közönségüket érintő témákban művelik. De így állhatott elő az is, hogy az ún. „lágy” társadalomtudományokra szűkülő kutatások a tudományművelés mai hierarchiájában hovatovább az utolsó, a „harmadrendű” szervezetek keretei közé szorulnak vissza. Az alap- és középfokú iskolák lelkes és képzetesebb tanárai, múzeumok, könyvtárak, művelődési otthonok dolgozói, másfelől a könyvkiadók (Kriterion, Dacia) és a folyóiratok-hetilapok szerkesztői körébe, akik lehetőségeik és képességeik szerint megmaradó szabad idejükben művelik a nemzetiségstudományok valamelyikét. Mind a tevékenység, mind a tevékenység köre magától értetődően esetleges, többnyire szervezetlen, az egyéni, gyakran hobbiszintű érdeklődés szeszélye irányítja, alakítja csupán. Nem lehet kétséges: távlatilag ez a leszűkített s harmadrendű keretek közé szorított tudományosság, marginális helyzetében provincializálódik, tovább süllyed és hanyatlik. A nemzetiségstudomány egészére is érvényes, amit a szociológia, helyzetére mondtak találóan: „a tudomány szórványvidékére” szorul ez is, az is.¹⁸ Jól mutatva egyben a kisebbség általános helyzetét s aggodalmat joggal keltező jövőjét is.

A beszűkülés jelei más módon is szembeötlőek. Miközben a falvak, számban és lélekszámban, fogynak, ugyanakkor – állapította meg *Herédi Gusztáv* – „anyanyelvi kultúránkban az a helyzet, hogy a falvak és kisvárosok művelődési élete... élénkebb, mint a nagyváros Szatmáré, Váradé vagy Marosvásárhelyé. Ezt nem megnyugtatóul közlöm – tette hozzá gyorsan –, hanem inkább annak bizonyítására, hogy nemzetiségi értelmiségünk java ma kisvárosban dolgozik”. Ez a mai koncentrációtól elütő, mindenképpen abnormális helyzet megint csak a nemzetiségi lét kényszerű következménye. Hiszen „nem egy esetben azokat a legjobbakat sem tudjuk kolozsvári, vásárhelyi, temesvári főiskolákon és tudományos intézményekben, zenekarokban, múzeumokban itt tartani, akikre óhatatlanul szükség volna. Emiatt is tapasztalható a, nemzetiségi intézményeinkben s bizonyos tudományágainkban

(történelem, néprajz, nyelvészet), továbbá az újságírás terén előregedés¹⁹. Erről beszélt *Domokos Géza* is a Korunk vitadél előttjén. A nemzedéki ellentétek egyik alapvető oka, mondotta, „hogy nemzetiségi intézményeink – egy-két kivétellel – befagytak. Nem járja át őket a fiatalítás friss levegője”. Hiányzik a szervezettebb kultúrákban meglevő szabadabb mozgástér, a továbblépés lehetősége. Nincs tere a többségi nemzet intézményeiben természetes módon érvényesülő cserélődés és megújulás folyamatának. A nemzetiségi intézmények száma ugyanis nem szaporodik, s nem növelhető a meglevők létszáma sem. „Mindez kihat most induló irodalmáraink, fiatal kutatóink közérzetére és munkakedvére. Az új intézményi munkahelyek teremtése döntő problémája szellemi életünknek” – állapította meg a *Kriterion* vezetője.²⁰

Történelmi, nemzedéki távlatokban összegezi ugyanezt *Aradi József*. Az erdélyi magyarság kulturális központjaiban épp a 70-es években nőtt fel az az új értelmiségi nemzedék, amelyeknek ugyancsak értelmiségi apái nem valamely „genetikai reprodukció révén lettek a 40-es, 50-es években értelmiségivé, hanem a szó szoros értelmében véve „a népből jöttek”. Velük tulajdonképpen tetőzött is Kolozsvár vagy Marosvásárhely értelmiségi-utánpótlása, hiszen tetőzött bizonyos értelmiségi rétegek irányában a hagyományos művelődési központok befogadóképessége is. Ha ezt a tendenciát – írta – meghosszabbítjuk”, nagyobb távon olyan következményekkel kell számolni, hogy „a hagyományos kultúrcentrumokban élő s elvékonyodó értelmiségi rétegeknek nem lesznek olyan típusú és olyan számú gyermekei, akik holmi értelmiségi ’hőbörgésre adnák’ a fejüket. Mert ami most van, az még egy demográfiai csúcs *kivételes* adottságai. Az értelmiség jövőbeli – genetikai és nem genetikai – újratermelődése ugyanis vidéken folyhat csak. Ám e vidéki „értelmiségi proletariátus” gyermekei azokba a vidéki szakiskolákba járhatnak majd, amelyeknek a színvonala messze elmarad az említett központokban levő ún. „elit” iskoláktól.²¹

Az elvékonyodó személyi és szervezeti feltételek között nem csoda, ha a kisebbség korszerű megismerését szolgáló diszciplínák (szociológia stb.) műveléséhez nincs megfelelő tudományos kapacitás. A történelmi és jelenkori demográfia témakörében pl. csak alkalmanként íródik egy-egy tanulmány – más-más szakterület kutatói által. Nincs azonban „egyetlen szakemberünk, írja Herédi, aki ennek a kérdésnek szentelné az életét és munkásságát, aki rendszeresen publikálna szaklapokban és könyvekben, rádióban és tv-ben, és akiben dolgozna az iparkodás, hogy fölrázzon, helyes gondolkodást és magatartást alakítson ki. Magyarán szólva: nincs demográfánk²². De nincs más sem, amint a hiányokból kitűnhetett, s amint erre, közvetetten bár, de a Korunk-vita egyik felszólalója is utalt, „Az, hogy a költészet ragaszkodik a formanyelvújításhoz – mondta *Balla Zsófia* fiatal költő –, az egyáltalán létezésének alapfeltétele. Hiszen ha általában olyan funkciókat vállal magára, amelyek valójában az ideológia-kritika, szociológia, közgazdaságtan, jogtudomány felségterületeihez tartoznak, akkor közvetve elismeri azok működésképtelenségét.²³ Magyarán szólva: helyettesíteni kényszerül a nem létező társadalmi tudatformák egész rendszerét.

Az erdélyi magyar irodalomtudomány, irodalomkritika csakugyan tiszteletre méltó teljesítménye a szűk szakmai közönségen kívül is jól ismert, majdhogynem közismert (Magyarországon is). Érthető okokból, hiszen művelőik száma a legnagyobb, maguk között tudhatják a legjobb írókat is. Jelenlétük Erdély szellemi életében, párhuzamosan az élő irodalommal, állandó és általános. A folyamatosságot a sajtó (napi-, heti és havilapok) s a két könyvkiadó biztosítja. *Kántor Lajos* és *Láng Gusztáv* nálunk is kézikönyvként kezelt irodalomtörténetén kívül számos esz-

szé- és kritikakötet kerülhetett csak az elmúlt évtizedben is az olvasók kezébe. A kisebb tanulmányok, kritikák pedig szinte megszámlálhatatlanok. Az irodalom és nyelvtudomány kivételes helyzetét mutatja, hogy művelői önálló periodikával is rendelkeznek: a kolozsvári Nyelv-és Irodalomtudományi Közleményekkel.

Az általános természetű hiányok persze az irodalomtudomány művelése terén is okoz gondot. „Az irodalomtörténeti kutatómunka – írja *Ritoók János* az egyik nagy sikerű, a Helikon, és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája című könyv megjelenése kapcsán – intézményes kereteinek a hiánya régóta érezteti áldatlan hatását.” Mert bár az „egyéni munka (mint amilyen *Szabó T. Attiláé, Balogh Edgáré* vagy a szóban forgó kötetet kiadó *Maros Ildikóé*) hozhat jó, sőt kitűnő eredményeket (...), de mennyivel előbbre tarthatnánk, polcainkon hány hasonló mű (...) sorakozhatna már, ha intézményekben dolgozó – mégpedig főállásban dolgozó!– szakembergárda jól összehangolt távlati terv alapján végezné ezt a kutatótevékenységet”. Ha nem is akadémiai méretű intézményekre, de az Erdélyi Irodalmi Múzeum felállítására multhatatlanul szükség lenne – hangoztatta a szerző.²⁴

Sokkal kevésbé ismertek – minthogy jóval szerényebbek is – a nyelvtudomány művelése terén elért eredmények. Egyedül *Szabó T. Attila* valóban bámulatos egyéni teljesítménye váltott ki szélesebb visszhangot, kapott osztatlan elismerést Magyarországon is. (Látni fogjuk majd, hogy *Jakó Zsigmond* a példa „anyagából” követendő kutatási modellt épített föl: a hátrányos nemzetiségi létből kényszerűen adódó magárahagyottság, az önerőre hagyatkozás tudósi modelljét.) *Szabó T. Attila* irodalmárnak indult, majd csakhamar a nyelvtudomány elkötelezettje lett. Tudományos tevékenysége nyomán a háborút követő évtizedekben jelentős kutatói gárda szerveződött. Így jött létre, ahogy ma már emlegetik, az ún. kolozsvári iskola.

A műhelyt teremtő *Szabó T. Attila* szerepét nem csökkentheti, ha tudjuk, hogy a nyelvtudomány sajátos területét kutatók ifjabb nemzedéke, akárcsak mesterük, jelentős tudománytörténeti hagyományokra is támaszkodhatott. A kolozsvári egyetemen korábban olyan neves nyelvtudósok oktattak, mint Szinnyei, Horger, Zolnai és Gombocz. A kolozsvári, iskola létrejötté szempontjából azonban *Csüry Bálint* nevét kell elsősorban kiemelni, aki előbb a helybeli református kollégium tanára, majd a debreceni egyetem professzora lévén, a modern magyar nyelvjárástan (dialektológia) megalapítója volt, s akinek tanítványa, majd kutatótársa és barátja lett az iskolaalapító. A mindmáig Kolozsváron élő *Szabó T. Attila* tevékenysége két nagyobb területre terjed ki: a korszerű nyelvjáráskutatásra, s ami ennél is több időt és energiát kötött le: az okleveles adatokon nyugvó nyelv-és szótörténetre. A történelmi Erdélyre koncentrált adatgyűjtést a XVI. századdal kezdte, s a XIX. század végével fejezte be. Névanyagát öt évtizeden át gyűjtötte, s ezalatt mintegy 800 000–1 000 000 adatot halmozott fel. Szervezeti keretek és anyagi támogatás nélkül kutatott, cédulázott; amit másutt intézetek, csoportok, osztályok és „bedolgozók” tudnának ellátni, azt „a nemzetiségi sorban élő tudósnak magának kell vállalni, elvégezni”.²⁵ A nyolc-tíz kötetre tervezett szótörténeti anyag, az Erdélyi magyar szótörténeti tár első kötete (A–C) 1975-ben, a második (Cs–Fsz) pedig 1978-ban jelent meg.

Az 1940–50-es években alakult iskola vitte tovább és folytatja ma is az erdélyi magyar nyelvtudomány említett két ágának művelését. Az általános magyar nyelvtudomány szempontjából is figyelemre érdemes, amit a nyelvjárások kutatásában (*Gálffy Mózes, Márton Gyula, Nagy Jenő*) és a helynévkutatásban (*Árva József, Gazda Ferenc, Gergely Béla, Györbíró Jenő* és mások) elértek. Fontos eredmények születtek a népi mesterségek szavainak szemiotikai és szociolingvisztikai (*Bura Ferenc, Kósa Ferenc, Vöő István, Zsemlyei János, Péntek János*) feldolgozá-

sában, a nyelvi hatások és kölcsönhatások (szinkron és diakron) vizsgálatában, főként a román nyelvi hatások tanulmányozásában (az említettekén kívül még *B. Gergely Piroska, Szabó Zoltán, Vámszer Márta*). A történeti névkutatás és a nyelvi kapcsolatok terén elért eredmények, *Szabó T. Attila* és tanítványai körének tudományos teljesítménye valóban egyedülálló a magyar kisebbségi nyelvtudományban.²⁶

Az iskola tagjai, bár kisebb energiával és szerényebb eredményekkel, de foglalkoztak a nyelvtörténet, a stilisztika (*Cs. Gyimesi Éva, J. Nagy Mária, P. Dombi Erzsébet* és mások), ezen belül a történeti stilisztika (*Szabó Zoltán*) egyes kérdéseivel, s érintőlegesen a leíró nyelvtannal is (*Balogh Dezső, Gálffy Mózes, J. Nagy Mária*).

Az erdélyi magyar nyelvtudomány helyzetéről és tennivalóiról előbb a *Szabó T. Attila* helyére lépő *Márton Gyula* tanszékvezető egyetemi tanár adott áttekintést,²⁷ a közben eltelt évekről pedig *Gálffy Mózes* elemző összefoglalása tájékoztat bennünket.²⁸

A szóban forgó tudományterület fogyatékosága – akárcsak a kutatott többié – két lényeges ponton tapintható ki. Az eredmények vázlatos áttekintéséből is kitűnhetett, hogy a nyelvtudomány három nagy ága közül kettőt: az összehasonlító és a leíró nyelvtudományt egyáltalán nem vagy alig-alig művelik. A személyi és tárgyi feltételekből adódóan csupán a történeti nyelvtudomány egyik-másik területén tudták és tudnak számottevő eredményt felmutatni. Súlyosabb ennél az intézményes kutatási lehetőségek s a szakjellegű folyóirat hiánya, az utánpótlás megoldatlansága, a tudományterület „előregedése”.

A kezdetektől élénk irodalomtudományi (esztétikai-kritikai és irodalomtörténeti) és nyelvészeti munkálkodást nem számítva, akad persze gond a többi nemzetiségtudomány (történelem, néprajz és szociográfia) háza táján is. A bajok alapvető oka ez esetben is az intézmények hiányára vezethető vissza. „A romániai magyar tudománytörténet legújabb fejezetének jellegzetessége – mutatott rá *Jakó Zsigmond* –, hogy az egyes diszciplínák intézményes keretek nélkül, pusztán művelőik személyében élnek és fejlődnek tovább.”²⁹ Még világosabban beszélt erről *Szabó T. Attila* munkássága kapcsán. Az erdélyi szótörténeti tár szerzője, írta, „a tudományosság hagyományos útján járva” ért el kiemelkedő sikereket. „Ezt a még a középkorban kialakult utat a magányosság, az önerőre utaltság jellemzi.” *Szabó T. Attila* műve „annyira magánszorgalom eredménye, hogy nemcsak az évtizedes kutatások, hanem a hosszadalmas szerkesztési munka költségeit is a szerző önmaga fedezte”, kutatásai egyetlen intézet munkatervében sem szerepeltek. „Olyan mozzanat ez, amelynél, írta, a tudományok nemzetiségi művelőinek érdemes kissé elgondolkozniuk.” A szükségből azután mintegy erényt is kovácsolva, azt hangoztatja, hogy nem csupán az intézményesített és magasan dotált kutatás hozhat korszakos eredményeket, hanem az egyéni erőfeszítéseken nyugvó munka is. Tudja persze, hogy a tudományok művelése ma már intézményeket kíván; de éppen *Szabó T. Attila* példája mutatja, hogy „az intézményes kereteknél is fontosabb előfeltétel maga a kutató ember, annak erkölcsi ereje, teljes azonosulása a kitűzött céllal”.

Jakó Zsigmond „a nemzetiségi önismeret szempontjából a nyelvészeti, történeti, néprajzi kutatások jelentőségét” emeli ki. Ha a jelzett tudományterületeken a kutatott témák „megszaporodtak is a tudományos intézetek terveiben”, ám arra, „hogy alapvető nemzetiségi feladatok intézeti témaként kerüljenek kidolgozásra, majd csak akkor lehet számítani, ha általánossá válik annak felismerése, hogy a nemzetiségi önismeretet szolgáló kutatások végső soron az ország tudományosságát

gazdagítják. Addig csak a helyben topogás és siránkozás vagy a *Szabó T. Attila* útja között adott a választás”³⁰

Ha nem is lehet feladatunk az erdélyi magyar történetírás legújabb fejezetének az áttekintése, annyit mindenképpen szükséges elmondani, hogy a történettudomány egyes területein: a művelődés-, gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásokban igen fontos, helyenként kimagasló, az egyetemes magyar történetírás és a magyar történeti közgondolkodás számára nélkülözhetetlen eredmények is születtek.

A bukaresti nemzetközi történészkongresszus alkalmából legutóbb *Demény Lajos* tekintette át az erdélyi történetírás helyzetét.³¹ Egyezően az irodalom- és nyelvtudománnyal, a történetírás is jelentős hagyományokra támaszkodhatott. A kisebbségi történetírás az 1930-as években bontakozott ki, új történész-nemzedék lépett fel (*Kelemen Lajos, Bíró Vencel, Bitay Árpád, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, végül Jakó Zsigmond*). Nagy részük tevékenysége átnyúlt a 45 utáni évtizedekre is. Mellettük, munkásságuk nyomán újabb nemzedék nőtt fel (*Bányai László, Imreh István, Benkő Samu, Csetri Elek, Demény Lajos, Pataki József, Egyed Ákos, Vajda Lajos, Fodor László, Bodor András, Kovách Géza, Cselényi Béla*). Jelentkezésük első fontosabb állomása volt az a tanulmánykötet, amelyet a Bolyai Egyetem tízéves fennállásának évfordulóján, 1955-ben publikáltak; ezt követte két évvel később a Kelemen Lajos-émlékkönyv. Ha, lesz folytatása, további fordulópontnak lehet majd tekinteni a pár évvel ezelőtt megjelent nemzetiség-történeti tanulmánykötetet. A bukaresti M. Jorga Történettudományi Intézet nemzetiségi csoportja által publikált kötet ugyanis az önálló nemzetiség-történeti stúdium létjogosultságát jelezve, egyben reprezentálja is azt.³²

Az erdélyi magyar történetírás a tudomány néhány részterületén csakugyan számottevő eredményt ért el. A régészeti kutatások első nagyobb összefoglalása sajtó alatt van már (*Ferenczy István, Ferenczy Géza, Székely Zoltán*). A kutatások fő mondanivalója – írta *Demény Lajos* – arra irányul, hogy összhangban a román történeti felfogással, ama folyamatról adjon képet: hogyan is zajlott le a magyarok Erdélybe való betelepődése az őslakos románság mellé. Tárgyilagosabb törekvések fűthetők az egyéb területek művelőit, eredményeik lényegesen nagyobbak és megbízhatóbbak is egyben. Számos feldolgozás, önálló kötet látott napvilágot a magyar parasztság antifeudális küzdelmeiről (*Demény Lajos, Pataki József, Egyed Ákos, Kovács Géza, Fodor László*), a feudális, részint a tőkés gazdasági-társadalmi viszonyok vizsgálatáról (*Imreh István, Csetri Elek* etc.), a Duna-völgyi történelem egyik kimagasló fordulója, az 1848–49-es magyar forradalom erdélyi eseményeiről (*Egyed Ákos, Fazekas János, Kovács József* etc.), a haladó erők és a magyar munkásmozgalom történetéről (*Csucsujá István, Fodor László* etc.) s a magyar–román történelmi kapcsolatok témaköréből.

Külön ki kell emelni a művelődéstörténeti kutatásokat: az osztályküzdelmek vizsgálata mellett ez a legjobban kimunkált terület. Két kimagasló alakja: az első nemzedékhez tartozó *Jakó Zsigmond*, s az ifjabb *Benkő Samu* mellett jelentős sikerrel művelik mások is a tudomány-, művészet és civilizációtörténet széles tárgykörét (*Bodor András, Nagy Géza, Benkőné Nagy Margit, Tonk Sándor* etc.). „A legtöbb és legjelentősebb eredmény” e téren született.³³ Legutóbb is tizennégy szerző tanulmányát gyűjtötték kötetbe a szerkesztők.³⁴ A művelődéstörténet újabb ágaként említhetők az iskolatörténeti kutatások,³⁵ külön is *Tonk Sándor* könyve a középkori peregrinációkról.

A feldolgozáson kívül számos forráskiadvány látott napvilágot a népszerű Téka sorozatban, az erdélyi elbeszélő munkáktól a legújabb időkig ragadva ki egy-egy fontos vagy éppen csak hangulatos mozzanatát az erdélyi magyarság gazdag

hagyatékának.³⁶ A könyveket az erdélyi és nem erdélyi vásárlók szinte pillanatok alatt elkapkodják, ezért a példányszámokat növelni, a tematikát bővíteni, a kiadványokat szaporítani kellene. Elkészült a múlt századból indított sorozat, a Székely oklevéltár 9. kötetének kézírata is, kiadása azonban „évek óta” késik. „A sürgető feladatok közé tartozik – írta *Demény* – az anyanyelvű, publikálási lehetőségek biztosítása.”³⁷

A könyvkiadás szerkezete sem kedvez a tudományművelésnek: differenciálatlansága korlátozza a tudományos szempontok kizárólagos érvényesülését. „A magyar nemzetiséggtörténet eredményeinek közlésére – már csak magyar nyelvük miatt is – a Kriterion Kiadó nyújt reális lehetőséget – írja *Jakó*. – A szerzőnek tehát egyidejűleg kell kielégíteni a széles olvasóközönség és a szaktudós igényeit.” A kettő szétválasztása, éppen a szakemberek szempontjából, igen előnyös lenne ugyan, „a kívánatos azonban – sajnos – nem mindig lehetséges is egyben”, ezért kell továbbra is „az eddigi felemás utat járni”.³⁸

Noha nincsen olyan év, hogy a kutatások újabb eredményeiből valamilyen tanulmánykötet vagy éppen kötetek ne látnának napvilágot,³⁹ a feltáratlan mező mégis igen nagy. *Egyed*, *Ákos* szerint pl. mielőbb meg kellene írni az erdélyi magyarság társadalomtörténetét, amit azután a művelődés-, majd a politikatörténet követhetne. „Ez persze – tette hozzá a nyilatkozó – akkor lesz megvalósítható, ha a kutatás személyi feltételei és intézményes keretei azt lehető teszi, vagyis bővülnek.”⁴⁰

Az elért eredmények noha jelentősnek mondhatók, a magyarság erdélyi múltjának eddig mégis csak szűkebb területét tudta felkutatni a kisebbségi magyar történetírás. A tudományművelés csonkasága pedig nem csupán a tudomány belső szerkezetét, annak arányait torzítja el. A tudatformálás egyik igen fontos diszciplínájáról lévén szó, a torzulás társadalmi síkon is jelentkezik, s ezáltal a tudomány belső ügye kisugárzásában közüggvé szélesedik. Okkal írta legutóbb az erdélyi történelemszemzedék egyik legjobbjá: „A történettudomány egyes ágazatainak a lemaradása hovatovább történeti tudatunk fordulásához vezethet. A gazdaság- és társadalomtörténet-írás bizonyos fokú lemaradása miatt – s erre *Imreh István* A rendtartó székely falu című kötete figyelmeztetett – nem elég tudatos az a hagyományápolás, amely az elődök önfenntartó, önmaguk életét megszervező tevékenységét láttatja (...) Nem elégséges, ha a ránk maradt népi örökségből, kultúrából csak a népdal és a néptánc válik élő hagyománnyá: ki kell hámoznunk az életmód értékes elemeit” is, s be kell építeni ezeket mai mentalitásunkba.⁴¹

A szervezeti keretek valóban szűkösek, csak valamivel jobbák, mint Szlovákiában. A bukaresti Történettudományi Intézet nemzetiségi osztályát 1971-ben hozták létre a pártfőtitkár közvetlen utasítására – nyilatkozta *Demény Lajos*. Az „osztályon” azonban mindössze három kinevezett munkatárs dolgozik. Eredményeik ennél fogva „szerények, számolni kell a kezdeti nehézségekkel – hangoztatta nyolc évvel később is *Demény Lajos* –, sőt nemegyszer a meg nem értés, olykor félreértés jelenségeivel. Egyszóval küzdeni kellett és kell a továbbiakban is, hogy a nemzetiséggtörténet-írás ne mellőzött árva, megtúrt testvér legyen, hanem... egyenlő félként, szorosan épüljön be a hazai marxista történetírásba”.⁴²

A „megtúrt testvér” bizony mind mostohább körülményekkel kénytelen számot vetni. A nagy múltú Erdélyi Múzeum pl. megjelenéséig (1947) mintegy a történetírók szakfolyóirata is volt: Az erdélyi magyar történészeknek azóta „nem áll rendelkezésükre külön szakorgánium”, holott az 1959-től újraindult német nemzetiségi történetírás önálló folyóiratot kapott (Forschungen zur Volks- und Landeskunde). Ez a folyóirat évi egy, 1964-től kezdve pedig évi két számban jelenik meg.⁴³

Jóval több a gond a történelmi jellegű diszciplínák egynémelyik oldalága körül. Többek között a művészettörténeti kutatások terén, hiszen a „művészetkutatásoknak – írta *Jakó Zsigmond* – nemcsak intézményes keretei hiányoznak, de szakemberekkel is alig rendelkezünk”. Hasonló a helyzet a magyar régészet, főként a műemlékrégészet vonatkozásában, holott rájuk nagy és igen sürgető feladat várna az elpusztult nemzetiségi monostorok, várak és települések megóvásában, a régészeti, művészeti és okleveles források együttes felhasználásában.

A kisebbségi helyzettel összefüggően adódnak sajátos kutatási-módszertani nehézségek is. Így pl. a nemzetiség történéskének egyszerre kell tudományt művelni, a tudományt népszerűsíteni, a forrásokat feltárni és publikálni. De „megoldásra vár egész történeti tudományosságunk számára az adatfeltárás is, minthogy a nyomtatásnál olcsóbb sokszorosítási technikák felhasználása csak olyan intézményes keretek között lehetséges, amilyenekkel a nemzetiségi történetkutatás nem rendelkezik.”⁴⁴

Az sem megnyugtató, hogy a mostoha körülmények között kicsikart tudományos eredmények jó része sajnálatos módon nem épül be sem a román történettudományba, sem a román történeti közgondolkodásba. Néhány kisebbségi magyar történeti munkát lefordítottak ugyan már románra, de „attól még messze vagyunk, hogy a romániai magyarság demográfiai helyzetének (történelmi) alakulásáról, a különböző történeti helyzetekben tanúsított karakteréről, a hazai (romániai) civilizáció fejlődéséhez való hozzájárulásáról stb. már a legszükségesebb román nyelvű könyvészettel rendelkezünk”. (Igaz, tette hozzá *Egyed Ákos*, az erdélyi történészek még a magyar olvasók igényeit sem nagyon tudják kielégíteni.)⁴⁵

A helyes, a történelmi valóságnak megfelelő ismeretek elterjedését pedig különösen sürgetné, hogy a román történeti felfogásba ivódott torzulások és elfogultságok mielőbb kiküszöbölhetőek legyenek. A romániai közgondolkodásban – írta másutt *Egyed Ákos* – „még mindig, nem alakult ki reális kép az erdélyi magyarság múltbeli társadalmi struktúrájáról (...) Közismert, hogy a régi román historiográfia gyakran tett egyenlőséget az elnyomó nemes és általában a magyar közé, később az uralkodó osztály vagy éppen államapparátus és magyar közé, rosszul informálva ezzel a román közvéleményt”. Tett? Csak a régi? „Ennek a tudatnak a maradványaival – tompítja megjegyzése élet a szerző – néha ma is találkozunk.”⁴⁶ A magyar nyelvű történettudománynak így többnyire azok a helybeli eredményei is visszhangtalanok maradnak, amelyek pedig Erdélyt illetően az alkotók helyzete miatt sem igen vádolhatók elfogultsággal.

A gondok azonban az előregezés, az utánpótlás körül sűrűsödnek. Hivatalos fórumon elsőként *Demény Lajos* szólt az aggasztó helyzetről. „A kutatómunkát végző magyar nemzetiségű történészek több mint 90 százaléka meghaladta az ötvenéves életkort, és komoly nehézségeink vannak a magas képesítésű káderek felkészítésében (...)” A bajok, elhárítása céljából azt javasolta volna: az illetékes minisztérium vegye fontolóra annak lehetőségét, hogy „a történelemfakultások valamelyikén létesítsen a nemzetiség történelmének” oktatására külön kurzust, szemináriumokat a szakember-utánpótlás biztosítása céljából.⁴⁷

Pontosabban és élesebben fogalmazott egy évvel később. Az erdélyi magyar történetírást, nyilatkozta, „az a veszély fenyegeti, hogy röpké évtized múltán nem lesz szakképzett emberünk (...), ha nem láttunk hozzá már most egy fiatal történetnészgárda kiképzéséhez” (Csak közösen... i. h. 125. p.). A közelmúltban jelent meg a már említett 1595. évi székely felkelésről szóló gyűjteményes kötet, felvontatva az erdélyi magyar történetírás legjavát. A kötettel kapcsolatos tv-beszélgetésben szomorúan állapította meg *Benkő Samu*: a szerzők átlagos életkora ötven-

két év. A legfiatalabb is ötvenéves! A romániai nemzetiségtörténeti kutatás alapkérdése – hangoztatta ugyanakkor *Jakó Zsigmond* – „az utánpótlás növelése. *Évtizedeken keresztül a régi szakemberek, helyére s mellé nem léptek vagy alig léptek újak* (kiemelve itt), és bizony az idő múlásával a régiek kidőlnék. (...) Olyan ismeretekkel, amelyek kiterjednek a tipikusan nemzetiségi történeti ismeretkörre is, egyre kevesebb ember rendelkezik sorainkban”.⁴⁸

A körülmények azonban nemcsak az ún. főhivatású kutatók esetében romlanak évről évre. Semmivel sem kedvezőbb a helyzet a másodvonalbeli szakember-utánpótlás területén sem. „Azt is világosan kell látnunk – nyilatkozta ugyancsak *Demény* –, hogy az utolsó évtizedekben igen megcsappant a múzeumokban, levéltárakban és könyvtárakban dolgozó magyar nemzetiségű fiatal történészek száma.” Fő oka ennek is ugyanaz: nincs semmi lehetőség az utánpótlásképzésre, ennél fogva érthető, ha a végzős középiskolások közül is „mind kevesebben választják a történelmi szakmát”.⁴⁹

Am az aggodalmat keltő jelenségek nem csupán a magyar kisebbségi múltat s a róla szóló tudományt érintik, sújtják, hanem a román és – hozzátehetjük – nem utolsósorban az egyetemes magyart is. Hiszen a magyar – és mellette a szász – etnikum múltbeli szerepéből szükségképpen adódik, írja *Jakó Zsigmond*, hogy Erdélynek „a régi forrásokban való gazdagsága” különleges feladatot róna a nemzetiségi szakemberekre. Az elbeszélő forrásokról közzétett nyilvántartás (J. Craiciun–A. Ilies: *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV–XVIII*. Bucuresti, 1963) szerint Románia „összesen 467 ilyen kútfővel rendelkezik. Ebből 54 Moldvára, 44 Havasalföldre, 369 pedig Erdélyre vonatkozik. Ugyane források nyelvi megoszlása a következő: 159 magyar, 107 német, 92 latin (majdnem kizárólag magyar és szász szerzőktől), 69 román, 23 görög, 11 szláv és 6 egyéb nyelven íródott. A latin, magyar és német nyelvű forrásoknak ez az összaránya régi (1800 előtti) levéltári anyagunkra is érvényesnek látszik”.⁵⁰ Nyelvi eredetét tekintve még inkább hasonló arányokban oszlik meg az 1800–1918 közötti időszak forrásanyagára, mint ahogy hasonló nyelvi megoszlást mutat az értékesebb könyvtárak s nagyobb-részt a múzeumok állománya is. Földolgozásukhoz és rendszerezésükhöz a magyar nyelvű szakemberek nélkülözhetetlenek, a szakember-utánpótlás biztosítására már csak emiatt is igen nagy szükség lenne.

Tudjuk, a különmemű tudományos teljesítmények nehezen mérhetők egymáshoz, eredményeik aligha rangsorolhatók. Ennél fogva nehéz lenne eldönteni, hogy az erdélyi magyar etnográfusok többet vagy kevesebbet tettek-e az asztalra, mint az irodalom-, nyelv- és történettudomány művelői. Annyi bizonyos: az általuk összegyűjtött értékes folklór- és tárgyi anyag csak százezres tételekben mérhető, kiadványaik és tanulmányaik, tevékenységük tudományos súlya, köztudatot formáló hatása bizonyára nem maradnak el a többiekétől. Egyik-másik kiadványuk (pl. *Kallós Zoltán* balladái, *Nagy Olga* meséi) a magyar nyelvterület szenzációs könyvsikere lett. Szűkebb és tágabb közösségük s a magyar etnográfia azonban tudományos igényű feldolgozásai legjavából is igen sokat meríthetett.

A bőven termő tudományág, akárcsak az előbbiek, tisztes hagyományokra és kielégítőnek látszó tudományszerkezeti adottságokra támaszkodhatott. Eltekintve a népművészeti stúdium korai (pl. Heltai Gáspár, Bod Péter etc.) és a XIX. századi. (Krizsa János, Orbán Balázs etc.) nagy alakjaitól, a kisebbségi közelmúlt is hagyományozott korszerű kísérleteket, fundamentális anyagot és műveket. A hagyományok sorában az Erdélyi Fialatok mozgalma említendő elsőnek. Falukutatásuk ugyan szociográfiai indíttatású volt, figyelmüket azonban a felmérések során óhatatlanul ki kellett terjeszteniük a néprajz tárgykörére is. Először Bánffy Ferenc kolozsborsai

birtokának kilenc falujában vizsgálták főiskolai hallgatók a népelet jelenségeit. Mozgalmuk, mint említettük, szétesett ugyan, kezdeményezésüket azonban újabb tömörülések próbálták továbbfejleszteni. Témánk szempontjából közülük is kiemelkedik a kalotaszegi Bábonyan (1936) végzett falukutatás, ahol a táborozó fiatalok a szociográfia kérdéskörén túl (demográfia, településszerkezet, társadalmi rétegződés), kimondottan népnyelvi és néprajzi gyűjtésekre is vállalkoztak már. A munkálatakat, nem éppen véletlenül, *Szabó T. Attila* vezette.

Az Erdélyi Tudományos Intézet felállítása e tekintetben is jelentős fordulatot hozott. *Venczel József* irányításával, alapos előképzés után, szervezték meg az erdélyi falukutató mozgalom legnagyobb vállalkozását: 1941 nyarán négy héten át kutatott a Dés melletti Bálványosváralján 33, más-más fakultású egyetemi hallgató. Korszerű elvek alapján, korszerű módszerekkel dolgoztak (pl. az informatív és objektív anyaggyűjtést különválasztották), hatalmas adathalmaz gyűlt össze, amit azután a szociológia és a néprajztudomány szempontjai szerint rendeztek. A tapasztalatokról mintegy előzetes összegezést készített a táborozók vezetője.⁵¹ Az anyagrendszerezést ismertető *Imreh István* írta legutóbb: „a magyar társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak”. Az a fajta néprajz persze, tette hozzá mindjárt, „amely-anyagát összefüggéseiben vizsgálja”.⁵²

A megtermékenyítő hagyományok sorába tartozik az Erdélyi Tudományos Intézet keretében végzett kifejezetten néprajzi kutatómunka (*K. Kovács László*) és az egyetemi néprajzi oktatáshoz (*Gunda Béla*) kötődő tudományos tevékenység több fontos produktuma. Így pl. az Erdélyi néprajzi tanulmányok címet viselő kiadványsorozat (szerkesztője *Gunda Béla*), amelyben megszüntetéséig (1947) kilenc kötet jelenhetett meg. Végül nagy szerepe volt az Erdélyi Múzeum Egyesület, továbbá a múlt századtól kiépülő városi és regionális múzeumok keretében folytatott gyűjtő-feldolgozó tevékenységnek is. Egyszóval a mai, javakorát élő erdélyi néprajzsnemzedéknek volt miből és volt kitől tanulni. A kielégítő tudományos szerkezeti adottságok részint ugyancsak az örökségnek köszönhetők. Széles, jól tagolt gyűjtő- és múzeumi hálózatra építközhetett az újabb nemzedék. S tudjuk, hogy a néprajzi kutatásoknak ma is ez az egyik, mondhatni a legfontosabb elő- vagy alapfeltétele.

Azóta újabb helyi, táj- és regionális múzeumok létesültek. Erdély egészére kiterjedő gyűjtő és kutatási hatáskörrel (mintegy az Erdélyi Múzeum Egyesület néprajzi osztályának, anyagának folytatásaként) önálló Erdélyi Néprajzi Múzeum létesült Kolozsváron. Egyik osztályát nyugdíjba vonulásáig *Kós Károly* vezette. Ezek az adottságok még akkor is kedvezőnek mondhatók, ha a múzeumhálózat gyűjtési és kutatási profilja ezzel egyidejűleg, szigorúan magyar etnikai szempontokból nézve, hátrányosan módosult. A románság néprajzi vizsgálata nagyobb teret nyert, a magyarságé pedig ehhez mérten összébb szűkült. A sajátos helyzetű néprajztudományban fontos szerepe van a tanárok-diákok és más, vidéken élő szellemi foglalkozásúak soraiból kikerülő ún. amatőr gyűjtőknek vagy éppen kutatóknak is. S ez a tábor ma még aktív és hatékony.

A románság néprajzától nem elkülönülten ugyan, de létesültek Kolozsváron intézményi, s amíg volt néprajzi oktatás az egyetemen, tanszéki hatáskörben is tudományos kutatóbázisok. Közülük az átszervezéseket sikeresen túlélő folklórkutatások intézményét kell mindenképpen megemlítenünk. *Faragó József* egyik írásából tudjuk, hogy a Babes és a Bolyai Egyetemeken már 1949-ben létrehoztak – a bukaresti intézet fiókjaként – egy folklórosztályt. Feladata „a román, valamint az együtt

élő magyar nemzetiség folklórjának gyűjtése és kutatása, továbbá a román–magyar folklórkapcsolatok tanulmányozása” volt. Az intézmény üres falak közt kezdte meg munkáját, „három évtized múltán azonban nemzetközi méretekben is számottevő román, magyar és szász folklórchívummal rendelkezik”. Anyaga hatalmas: csak a moldvai magyarság körében 4145 lejegyzést, illetve hangfelvételt rögzítettek. Működési szakterülete azonban (akárcsak fennállása alatt az Akadémia Művészettörténeti Intézete magyar népművészet-kutató csoportjának volt – tehetjük mi hozzá) igen szűk: csupán a népköltészet, népzene és népművészet területére terjedt, ill. terjed ki.⁵⁵

Távolról sem ünneprontó céllal, de a tárgyilagosság megkívánja tőlünk annak megemlítését, hogy a jelentősnek látszó múzeumi és kutatásprofilú intézményeknél a magyarság folklórjának vizsgálata csupán helyet kapott, feladatuk középpontjában, azonban – kisebb-nagyobb régiókra kiterjedően – a románság néprajzának tanulmányozása áll. Egyszóval: a romániai magyar néprajzi kutatás sem rendelkezik önálló intézménnyel.

A 60-as évek közepétől-végétől tapasztalható fellendülés, valóságos publikálási láz mögött azonban található tudománypolitikai, jobban mondva szemléleti tényezők is. Az erdélyi magyarság néprajzára hosszú időn át (az 1960-as évek végéig) a rosszul értelmezett múlt vetett árnyékot. Az 1960-as években – nyilatkozta legutóbb *Kós Károly*, a tudományterület egyik szaktekintélye – a néprajzot illetően „a kiadók nem rendelkeztek olyan szerkesztőkkel, akik különbséget tudtak volna tenni félrevezető, dilettáns és valóban tudományos munka között”. A néprajzi munkákat azután többnyire tudománytalannak bélyegezve, nemigen engedték megjelentetni. Közrejátszott ebben az is, hogy „a két háború között – folytatta – a kevés képzett szakember ellenőrzése alól kibújt lármás firkászok tevékenysége nyomán a romániai (ti. magyar) néprajzkutatás hosszú évekre kompromittálódott, s a parasztromantika, a nacionalizmus és miszticizmus terjesztésének ódiától csak két évtizedes mindennapi munkásságunk nyomán szabadult meg”. Ez az egyik magyarázata a viszonylag nagyszámú publikációnak: a korábban asztalfiókoknak írt tanulmányok java csak most kerülhetett a nyilvánosság elé. [Nyugdíjba, de nem nyugállományba. Beszélgetés dr. Kós Károssal. Készítette Szabó Zsolt. Művelődés, 1979. 11. sz.]

Nincs terünk arra – és feladatunk sem az –, hogy a tudományág terén elért eredményekről akárcsak könyvészeti szinten is áttekintést adjunk. A kutatásoknak kiadványokban mérhető teljesítményét is csupán egy-egy terület pusztá fölemlítésével jelezhetjük, a sajtóban (napi-heti-havi lapokban) megjelent igen nagyszámú írással-tanulmánnyal pedig még ezt sem tehetjük. Az utóbbira nézve be kell ér-nünk egyetlen – s nem is a legjellemzőbb – példával: az 1970-es évek során csak a Korunkban évente 15–20 népművészeti jegyzet és tanulmány látott napvilágot.⁵⁴

Általánosan ismert, igen rangos kiadványok készültek a népköltészet, ezen belül is az irodalmi remeklési erdélyi és csángó népballadák (*Kallós Zoltán, Jagames János, Faragó József, Ráduly János*), tíz kötetben román társaik (*Faragó József*), a mezőségi, Maros menti, kalotaszegi, széki népmesék (*Nagy Olga, Vöő Gabriella*), a kászoni, szilágysági, Kis-Küküllő menti népművészet (*Kós Károly, Szentirmai Judit, Nagy Jenő*), a kalotaszegi népviselet (*Vámszer Géza, Nagy Jenő, Faragó József*), a jellegzetes hímzések, varrottások (*Cs. Gergely Gizella, Haáz Sándor, Seres András*), a vargyasi festett bútorok, a famennyezetek (*Kós Károly, Vilhelm Károly*), a kalotaszegi fafaragás (*Sebestyén Kálmán*), a népi mesterek és mesterségek (*Seres András*), a kalotaszegi népi kerámia, fazekasság (*Végh Olivér*), de jutott idő és erő kiadványkészítésre az etnobotanika (*Péntek János, Szabó Attila*)

tárgyköréből is. A tudományművelők nevesebbje közül ugyanakkor egyik-másik a maga munkásságát reprezentáló önálló tanulmánykötettel vagy éppen kötetekkel is gazdagítani tudta már az erdélyi és nem erdélyi néprajztudományt (*Kós Károly, Faragó József*).

A pusztá tematikus felsorolásból is nyomban, szembeötlik két dolog: 1. A néprajzi kutatások térbelileg két, valóban jellegzetes, mondhatni: néprajzi rezervátumként kezelt etnikai csoportra, a Székelyföld és Kalotaszeg népére koncentrálódnak; 2. Tematikailag pedig a tágabban értelmezett szellemi néprajzra. A felkutathatatlan, tanulmányozatlan terület tehát így is, úgy is nagy.

Más szóval: a magyar nyelvű „népismereti” dolgozatok, kiadványok száma, jöllehet, valóban megszorodott, ennek ellenére igen szűk a tudományos vizsgálatok spektruma. Nyugdíjba vonulása után tervezgeti pl. *Kós Károly* is, hogy – másokkal közösen – szeretné megírni a romániai magyar népművészetről szóló összefoglalást, de foglalkoztatja az erdélyi és moldvai magyarság, néprajzának majdani szintézisterve is.⁵⁵

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kutatások, tanulmányok zöme az etnikum valóságos helyzetét közvetlenül kevésbé feltáró folklór területét fogja át. Az ún. tárgyi néprajz, művelése jóval visszafogottabb, *Kósa-Szántó Vilma* és *Nagy Olga* kísérleteitől eltekintve pedig szinte érintetlen a néprajztudomány legkorszerűbb ága: a társadalomnéprajz. A szaktudományos vizsgálatok leszűkített és aránytalan volta miatt joggal kérdezte az egyik vitán *Rostás Zoltán*: „Miért olyan a Korunk népismereti évkönyve, amilyen? Az évkönyv etnográfiai dolgozataiból sok mindent megtudok, kivéve azt, hogy miért vagyok olyan, amilyen vagyok. Mert engem végző fokon az érdekel. Tagja vagyok egy népnek, egy etnikumnak, tehát nemcsak azt szeretném tudni, hogy milyen vagyok, hanem azt is, hogy milyen leszek. Mi határozza meg, hogy valaki Bukarestben megtartja-e anyanyelvét, vagy sem? Mit érdekes megtartani és mit nem? Önazonosságom eljövendő kérdéseire szeretnék választ kapni szociográfiától, szociológiától vagy népismerettől, nevezzeék, ahogy akarják.”⁵⁶

A jövőt illetően talán az a legriasztóbb, hogy a szakember-utánpótlás helyzete még rosszabb, mint amit a történettudomány esetében tapasztalunk. A Bolyai Egyetem betagosítása óta egyszerűen nincs magyar néprajzszakképzés. *Kallós Zoltán* nyilatkozta: „Nagyon fontosnak tartom, hogy a szakemberek közös gyűjtőútra induljanak a fiatalokkal. Oktatási rendszerünkben ugyanis hiányzik a folkloristaképzés; az utánpótlást csak úgy lehet biztosítani, ha a tudásunkat, tapasztalatainkat személyenként adjuk át a következő generációnak.”⁵⁷

Helyzetelemző vitát váltott ki a szociográfia témaköréből megjelent első gyűjteményes kötet.⁵⁸ A nemzeti lét korszerű feltárásának esélyeit, a „műfaj” vagy „tudományág” lehetőségeit latolgatták a Korunk-vita résztvevői. A szociológia vagy szociográfia alapvető feladata az lenne, hogy a romániai magyarság sorskérdéseire keressen és adjon választ – állapították meg többen is. Hiszen a gyors gazdasági-társadalmi átrendeződés a kisebbséget nem csupán hagyományos társadalmi állapotában, de etnikai létében is megrendítheti. „A népünk sajátosságait hordozó, nemzetiségünk gerincét alkotó falusi nép 'metamorfózisa' – parasztságunk eltűnése és városba özönlése – ez a mi mai sorskérdésünk a nagy szociográfiák mércéjével mérve – hangoztatta *Várhegyi István*. – Nem az a kérdés, hogy milyen erők hozzák mozgásba ezt a százezres tömeget, hanem hogy a tájhoz, a földhöz való kötődést mi helyettesíti. Mi az a közösségi megtartó erő, amely mégis egybefogja a városokba szétszóródott, diaszpórában élő etnikumot. Ez a mi mai létkérdésünk. Mi tart össze: a magunkkal hozott archaikus formák, a hagyományos rokonsági kötelékek?

A nagy lakótelepek arctalan szomszédsági viszonyaiba beköltöző hagyományos falu? (...) Vagy valami ezen túl is, amit mi itt *sajátosságnak* nevezünk? Egyéni és közösségi énünket megtartó értékek megőrzéséről és továbbfejlesztéséről van szó. *A hagyományok, a kultúra, az anyanyelv, egész kollektív szellemiségünk sorsfordulóját éljük. Mivé alakulnak e parancsként ránk zúduló történelmi szükségességben, fellelhető-e önidentitásunk az iparosítás és urbanizálódás nagy kohójában – itt kell keresnünk a munkahelyi és városi integrálódás nemzetiségi szempontból sajátos problémáját.*”(Kiemelve itt.)⁵⁹

A társadalomtudományi kutatásokra két nagy feladat hárulna – hangoztatta *Lőrincz József*. „Az egyik az urbanizáció. A hagyományos falurendszer felbomlása, az ingázás, a faluról városra jövők beékelődése, beolvadása a városi közegbe.” A társadalmi „metamorfózis” s az etnikai megmaradás összefüggését persze a szociológián kívül vizsgálnia kellene a néprajznak, a lélektannak és a gazdasági antropológiának is. „A másik nagy feladat az interetnikus kapcsolatok feltárása lenne.” Önismeretünk e nélkül elképzelhetetlen, hiszen az erdélyi magyarság kultúrája évszázadok óta interetnikus közegben fejlődött, ez a milió formálta sajátos vonásait.⁶⁰ Az etnikumközi kérdések kutatása fontos lenne azért is, írta *Vetési László*, mivel még „a hagyományos, falusi etnikai kölcsönhatások alaptörvényeit sem ismerjük (...) Az eligazodni vágyás a létkérdésekben, a kollektív azonosság keresésében, a két világháború között önálló tudományá” fejlesztette ugyan a szociológiát, szociográfiát, a kutatók azonban e kérdésekkel nem foglalkoztak. (*Gusti* professzor programjában szerepelt csupán a vegyes lakosságú falvak etnikumközi kapcsolatainak vizsgálata.) A kutatásoknak pedig olyan alapvető kérdésekre kellett volna már eddig is választ adni, mint: „mi a szórvány, hogyan él és őrzi önmagát (...) az egészben; hogyan hatottak és hatnak egymásra a városon és falun együtt élő népcsoportok; milyen pszichoszociális tényezők határozzák meg az etnikumközi párok kapcsolatokat, hogyan él a vegyes család; miként hat a gyermek egyéniségének fejlődésére a két- vagy háromnyelvűség?”⁶¹

Egy-egy etnikum azonban nemcsak kölcsönvett, a másokéval megegyező, de azokétól eltérő tulajdonságokkal is rendelkezik. Az egyéni jellegzetességek tanulmányozásával a szociológia-néprajz egyik újabb hajtása, az ún. etnicitáselmélet foglalkozik. Mi is az etnicitás? „Egyszerűsítő fogalmazásban – írja *Fábián Ernő* – az etnicitás a nemzetiségre jellemző entitások olyan rendszere, amely meghatározza az egyén és közösség magatartását. Ezért mondhatjuk, hogy a nemzetiség önálló érték- és attitűdrendszerű közösség. Ha a nemzetiségkutatásban eredményeket akarunk elérni, az etnicitás mibenvalóságát kell kutatnunk... Elég, ha arra hivatkozom, hogy a modern ipari társadalomban az életmód tevékenységszerkezete, a munkakörülmények és a tudományos ismeretek nagyjából azonosak a különböző nemzetiségű dolgozóknál. Ugyanabban a háztömbben lakó magyar, román, német, szerb dolgozók nem létkörülményeikben különböznek egymástól, hanem etnicitásuk jegyeiben.” A továbbhaladás csak az etnicitás szociológiai kutatása révén képzelhető el. „Mind- ez valamilyen intézmény nélküli intézményesítést követel.”⁶²

A tennivalókat pontosan látják, a felelőség súlyát egyre jobban érzik a szakemberek és a „műkedvelők” egyaránt. Ám hogy eddig csupán egyetlen tanulmánykötettel sikerült a nagy célok némely kisebb pontját valamelyest megközelíteni, azaz magyarázható, hogy igen-igen hiányoznak a kutatáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételek. A mostoha viszonyokat jól tükrözi a szóban forgó szociográfiakötet. Az egyes tanulmányok írói, egyetlen kivétellel, nem hivatásos szociológusok. Tanárok, tisztviselők vállalkoztak a munkára, de akad köztük lelkes meg földműves is. Kitaró szorgalom és a mindig gyötrelmesebb önművelés révén tudhatták

csak a társadalmi valóság egy-egy szeletét feltárni. „Az önművelés mellé – írja *Imreh István* szerkesztő – társul az egyénileg, néha talán magánosan is végzett munka.” Közös, bennük a felelősségtudat és a lelkesedés, hogy a társadalomfeltárás erdélyi hagyományait folytassák. A szociológián is képzett szerkesztő tudja, hogy szerzői „a magyar nemzetiség egészének szintjére elemzéseikkel nem jutottak fel, hiszen ilyen vizsgálódásra csak intézményes keretben, összefogottan, központi irányítással vállalkozhattak volna”.⁶³

Ugyanerről beszélt – szerzőként is – *Kósa-Szántó Vilma*, a társadalomnéprajz művelője: a kötet tanulmányai csak „kisebb társadalmi formációkat vizsgálnak, módszereikben nem egységesek, a nagy szintézig nem jutnak el”. A szociológusi munka igazán hatékonyá akkor válhatna, ha lenne „intézményes keret”, ha legalább a hazai szakintézeteknek lenne nemzetiségi osztálya.⁶⁴ De nincs se osztálya, se csoportja. Mi több: magyar anyanyelvű kutató is mindössze egy akad, aki főhivatásos szociológus, „Abban a sajátos helyzetben vagyok, mondotta *Várhegyi István*, hogy egyetlen intézményes keretek között dolgozó tudományos kutatóként dolgozom mint szociológus.”⁶⁵

A létfontosságú kutatási programok megvalósulása elé olyan akadályok tornyosulnak, amelyek valósággal meghökkenítik az embert. Hiszen – mondta *Lőrincz József* – „szakembereink nincsenek. Miért? Mert nincsenek szakemberképző intézmények. Hiányoznak a kutatás szerkezeti feltételeit biztosító intézménytípusok is”. Nem csoda, ha ilyen körülmények között nem lehet átütően sikeres munkát végezni, ha a szakszerűséget helyenként a dilettantizmus háttérbe szorítja. „Fel lehet ezt számolni önképzéssel? Érdekes kísérlet”, hogy lesz-e eredménye, csak a bizonytalan jövőben derül majd ki.⁶⁶ Hasonlóan fontosnak tartaná a kutatások intézményesítését *Neményi T. Ágnes* is.⁶⁷ Abban, hogy a kiadás körüli technikai teendőkön túlnő a kiadói szerkesztő munkája, „sok minden játszik közre. Legfőképpen mégis – írta *Dávid Gyula* – valóságfeltárásunk jelenlegi állapota, a romániai magyarság önismeretének hiányzó személyi és intézményi feltételei”.⁶⁸

A szociológia egyik kolozsvári professzora is azt hangoztatta: a nemzetiségi viszonyok tudományos feltárásában a „partizánharc helyett most már egy reguláris hadsereg széles fronton kibontakozó, szervezett tevékenységét kellene szorgalmazni”. Kollektív kutatást, csoportmunkát kíván a szociológia is. A Korunk vagy a Kriterion Kiadó a maga ösztönző tevékenységével csak „valamelyest pótolhatja a nagyobb méretű csoportmunka – egyébként elengedhetetlen – intézményes feltételeit”.⁶⁹

A szociológiát, hangoztatták mások is, csak szükségből, intézmények hiányában lehet a lelkesedés toborozta „kalákában” vagy még inkább: partizánkodva művelni. Az utóbbiról szólva – írta *Gazda József* – „mindnyájan találva érezhetjük magunkat”. Hiszen „szociológiai kutatásokat, szervezett keretek híján, nálunk megszállott partizánok végeznek. A társadalom nem kaláka: a befektetett munkát senki nem viszonozza, a közlés honoráriumából még a kiszállás költségei sem térülnek meg. Ne tápláljunk illúziókat!” Éppen ezért, „amíg a tudomány szórványvidékein kell élnünk (kiemelve itt), amíg nincsen szervezett rohamcsapatunk”, próbáljuk a partizánkodásra kaphatókat minden lehetséges módon felkészíteni a korszerűbb kutatásokra.⁷⁰

A jelenlegi tudományművelés azonban nem sok jóval biztat. „A valóság szigorú és könyörtelen megismerésének követelménye”, mondotta *Rostás Zoltán*, a szociológiára is. érvényes „Lássuk be, hogy a 'kalákában' végzett szociológia a dilettantizmusnak, a jó szándékkal leplezett hozzá nem értésnek is a melegágya. Ezért öncsalás ezt partizánkodásnak nevezni. Ez ugyanis, hivatkozva avangardista zön-

géjű szó. Ez a messianisztikus-heroikus zöngé – jellegzetesen kelet-európai jelenség.⁷¹

A romániai magyarság szellemi élete, mint a szociológia körül támadt vitákból is látható, súlyos gondokkal, irdatlan hátrányokkal küszködik. Tenni- vagy „aratnivaló” pedig bőségesen lenne, „de sajnos – írta *Várhegyi István* –, kevés az arató: kevés a tudományos munkás. Az elmúlt három évtized romániai magyar szellemisége – ezzel szembe kell néznünk – az irodalom és a művészet sajátos végterméke. Tudományos képesítésű és érdeklődésű értelmiségünk akarva-akaratlanul átvett valamit a szociológiai megrendelésekből, de a romániai magyarság társadalmi valóságának feltárásában továbbra is különféle kincstári logikák és ’közügyiségek’ adófizetője. Népszerűbb, kifizetőbb és fejfájásmentesebb a filozófiai esszé berkeiből néha kitekinteni a változó valóság irányába”. Fájdalmas, „hogy harminc év alatt (a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megalakulásától kezdve) nem tudott kitermelődni, kifermődni egy közösségi szellemtől áthatott szociológusnemzedék vagy legalább egy kis kutatócsoport. Ezért ma legfeljebb a hiányleltár összeállítására vállalkozhatunk”.

Lehetőségeik sem az anyaországi, sem általában a romániai viszonyokkal nem vehetők össze: kisebbségi helyzetük, a meg nem értés és a manipulációk együttes hatásának következményképp jóval az összehasonlíthatóság alá süllyedtek. Csupán a szociológiát nézve, épp egy emberöltőnek kellett eltelnie, hogy egy szerény színvonalú tanulmánykötet újra megjelenhetett. Ugyanakkor „az intézményes román szociológiai kutatás újrakezdése vagy újrafeléléstése” éppen másfél évtizeddel ez előtt megtörtént, két évvel később pedig újraindult a „romániai szociológiai oktatás” is. Mindez azt jelenti – írja *Várhegyi* –, hogy „az általános szociológiai fejlődéshez viszonyítva nekünk közel két évtizedes lemaradást kellett behoznunk”.⁷² Pontosabban: kellene, ha a távolság nem nőtt volna a továbbra is kedvezőtlen feltételek mellett alig leküzdhetővé.

„A stafétabot átadásának kötelező erejű törvénye – mondta vitázó beszédében *Imreh István* –, hogy annak, aki hátulról érkezik, az utolsó métereken nagyon fel kell gyorsulnia, ha nem akarja lendületében visszafogni (...) váltótársát.” Am az ő nemzedéktársai, akiknek a sors „a célegyenes előtti kanyart osztotta ki, bizony bicegve, majd hosszú időn át a pálya szélére sodrottan, ott tétlenkedve, sok időt vesztek”. Ezért szeretnék most fokozni az iramot, növelve ezáltal a stafétát átvevők esélyeit.⁷³

A stafétahasonlat azonban amennyire megejtő, annyira megtévesztő is. Hiszen a botot igen veszélyes kanyarban kellene átadni, a lemaradás már csak emiatt is behozhatatlannak látszik.⁷⁴ Végképp valószínűtlenné mégis attól lesz a kedveskedő kép, hogy a vetélkedni akaróknak, láthattuk, nincsenek versenyképes, edzett és kiképzett futóik, s nem adatott meg nekik a megfelelő futópálya sem...

JEGYZETEK

1. Erdély munkás naptára az 1947. évre. Kolozsvár, 1947. 153–158. p.
2. Bodor Pál: Hosszú élet és iskola. Előre, 1980. febr. 10.; Lőrincz László: Korszerű oktatás – forradalmi alapokon, szocialista társadalmunk elvárásainak szintjén. Előre, 1980. febr. 10.
3. Illyés Gyula: Beatrice apródjai. Budapest, 1979. 251., 256.p.
4. Asztalos Miklós: A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. Magyar Kisebbség, 1929. 5–7. sz.
5. Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében. Bp., 1935. 77. p.; Vö.: Gáll Ernő: Nemzedéktől nemzedékig. Korunk, 1980. 1–2. sz. 33. p.
6. Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés, Kolozsvár, 1932.

7. Moravek László: Dokumentumok az Erdélyi Fiatalok fálumunkájáról. Korunk. 1980. 1–2. sz. 111. p.
8. Gáll Ernő: Tegnap és mai önismeret. Bukarest; 1975. 123. p.
9. Változó valóság. Szerk.: Imreh István, Bukarest, 1979. 12. p.
10. Venczel József–Balázs Ferenc: Rög alatt. 1936.; Szabó T. Attila: Bábonytörténete és települése, 1939.; Vámszer Géza: Szakadát, 1940.
11. Böződi György: Székely bánja, 1938.; Nagy István: Külváros.
12. Imreh István: Előljáróban. In: Változó valóság. I. m. 13. p.
13. Románia Szocialista Köztársaság – magyar és német dolgozói tanácsainak plénuma. 1978. márc. 13–14. Bukarest, 1970. 170. p.
14. A szóértés előfeltételei. Aradi József felszólalása. Korunk, 1980. 1–2. sz. 59. p.
15. Cseke Péter: Azzá váltunk-e, akivé akarunk? Egy biológusnemzedék indulásáról. Korunk, 1979. 7–8. sz. 526–527. p.
16. A szóértés előfeltételeiről. I. h. 57. p.
17. Nagy Miklós: Felszólalás szerzőavatáson. A Hét, 1980. ápr. 18.
18. Gazda József: A népélet – közösségi modell. In: Változó valóság – változó szociográfia. Korunk, 1979. 6.sz. 452. p.
19. Herédi Gusztáv; Véleményem szerint... 1980. 3. sz. 210. p.
20. A szóértés előfeltételei. I. h. 56. p.
21. A szóértés előfeltételei. I. h. 59. p.
22. Herédi Gusztáv: Véleményem szerint... Korunk, 1979. 6. sz. 483. p.
23. A szóértés előfeltételei. I. h. 55. p.
24. Ritoók János: Nélkülözhetetlen „levelesláda”. Korunk, 1980. 7–8. sz. 519. p.
25. Pomogáts Béla: Nyelv és történelem. Forrás, 1980. 9. sz. 80–84. p.
26. B. Gergely Piroska: Név – nyelv – múlt. Korunk, 1978. 10. sz. 779–802. p.
27. Márton Gyula: A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. Korunk évkönyv, 1973.
28. Gálffy Mózes: A kolozsvári nyelvészeti iskola tevékenységéről. Korunk, 1978. 10. sz. 789–798. p.
29. Jakó Zsigmond: Nyersmérleg, félúton. Korunk, 1978. 10. sz. 656. p.
30. Jakó Zsigmond: Új távlatok tudományosságunk előtt. Utunk, 1979. febr. 9.
31. Demény Lajos: Nemzetiségtörténeti kutatás a szocialista Romániában. A Hét, 1980. 32., 33. sz.
32. A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. I. köt. Szerk.: Demény Lajos, Bukarest, 1976.
33. Egyed Ákos: Történetkutatás és történelmi tudat. Korunk, 1980. 7–8. sz. 487. p.
34. Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1979. Szerk.: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor.
35. Jakó Zsigmond–Juhász István: Nagyenyedi diákok. Bukarest, 1979.
36. Pl.: Erdélyi jobbágyok panaszevelei, 1971. Szerk.: Kovách Géza; A rendtartó székely falu, 1973. Bev. és szerk.: Imreh István; Bolyai-levelek, 1975. Szerk.: Benkő Samu; Székely vértanúk, 1854. Szerk.: Károlyi Dénes; Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. 1978. Szerk.: Kocziány László–Lőrinczy Réka.
37. Demény Lajos: A nemzetiségtörténeti kutatás... I. h. 33. sz.
38. Jakó Zsigmond: Nyersmérleg... I. h. 860. p.
39. Pl. Egyed Ákos: Háromszék 1848–49. Bukarest, 1978.; Imreh István: Erdélyi hétköznapok. Bukarest, 1979.; Székely felkelések, 1595–96. Bukarest, 1979.
40. Beke György: A szülőföld vonzásában. In: Erjű Egyed Ákossal. A Hét, 1979. aug. 3.
41. Egyed Ákos: Történetkutatás és történelmi tudat. Korunk, 1980. 7–8. sz. 487. p.
42. Csak közösen írhatjuk meg közös múltunkat, Ritsy Ödön beszélgetése Demény Lajossal. A Hét évkönyve. 1979. 124. p.
43. Demény Lajos: Nemzetiségtörténeti kutatás. I. h.
44. Jakó Zsigmond: Nyersmérleg... I. h. 859–860. p.
45. Beke György: A szülőföld vonzásában. I. h.
46. Egyed Ákos: Történetkutatás... I. h. 488.
47. Románia Szocialista Köztársaság magyar és német... I. m. 170. p.
48. Művelődés, 1980. Századunk üzenete... I. h. 8. p.
49. Csak közösen írhatjuk meg... I. h. 125. p.
50. Jakó Zsigmond: A köztudat és a tudomány javára. In: Nemzetiségi történetírásunk új pázmáján. Korunk, 1980. 7–8. sz. 517. p.
51. Venczel József: A falukutatás módszerének vázlata. Kolozsvár, 1941.
52. Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata. Korunk Évkönyv, 1979. Kolozsvár, 1978. 24. p.
53. Faragó József: A magyar folklór gyűjtése Moldvában. Művelődés, 1979. 11. sz.
54. Szabó Ilona: A Korunk népmiszereti könyvszete. 1926–1977. Korunk évkönyv, 1979. 309–312. p.
55. Nyugdíjba, de nem nyugállományba. I. h.
56. Rostás Zoltán: Csak az van, aminek múltja van? Korunk, 1979. 6. sz. 452–453. p.
57. Folkloristáink kapcsolata a kalákával, táncházzal. Művelődés, 1979. 8. sz. 16. p.
58. Változó valóság, Szerk.: Imreh István. Bukarest, 1979.

59. Várhegyi István: Sajátos értékeink sorsfordulóját éljük. *Korunk*, 1979. 6. sz. 447. p.
60. Lőrincz József: Hogyan tovább? *Korunk*, 1979. 9. sz. 731. p.
61. Vetési László: Változó etnikumköziség? *Korunk*, 1979. 10. sz. 808. p.
62. Fábrián Ernő: Az etnicitás mibenvalóságát kell kutatnunk. *Korunk*, 1979. 6. sz. 449. p.
63. Változó valóság. I. m. 14. p.
64. A család – a szociológus szemével. *Előre*, 1979. márc. 14.
65. Valóságkutatás, itt és most. *Művelődés*, 1980. 5. sz. 16. p.
66. Lőrincz József: i. m. 731. p.
67. Neményi T. Ágnes: Dialógus és módszer. *Korunk*, 1979. 7–8. sz. 611. p.
68. Dávid Gyula: A szociográfia divatjával számolhatunk. *Korunk*, 1979. 6. sz. 453–454. p.
69. Róth Endre: A szociológiának több esélye van a valóság mélységi feltárására. *Korunk*, 1979. 6. sz. 443–444. p.
70. Gazda József: A népelet – közösségi modell. *Korunk*, 1979. 6. sz. 452. p.
71. Rostás Zoltán: Csak az van, aminek múltja van? I. h. 452. p.
72. Várhegyi István: i. h. 446. p.
73. Imreh István: A staféta törvénye. *Korunk*, 1979. 6. sz. 454. p.
74. Tar Károly: Irányítás nélkül? *Korunk*, 1979. 7–8. sz. 611. p.